

ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΕΚΚΛΗΣΗ ΤΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΩΝ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΤΣΑΡΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ Α'
(16 Απριλίου 1821)*

Η μακρόχρονη και κατοχυρωμένη με διεθνείς συνθήκες παρεμβατική πολιτική της τσαρικής Ρωσίας υπέρ των Χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δημιούργησε, όπως ήταν φυσικό, αμέσως μετά την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, τη διάχυτη εντύπωση ότι ο τσάρος Αλέξανδρος Α', αργά ή γρήγορα, θα επενέβαινε υπέρ των επαναστατημένων Ελλήνων. Ιδιαίτερα, μάλιστα, μετά τη δημοσίευση της από 24 Φεβρουαρίου 1821 επαναστατικής προκήρυξης του Αλέξανδρου Γιψηλάντη με τίτλο «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος», στην οποία γινόταν έμμεση αλλά σαφής αναφορά σε «μίαν κραταιάν δύναμιν» έτοιμη «να υπερασπισθεί τα δίκαια των Ελλήνων»¹, η εντύπωση αυτή μετατράπηκε για τους τελευταίους σε δικαιολογημένη προσδοκία. Την προσδοκία αυτή, εξάλλου, ενίσχυαν με την προπαγάνδα τους τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, πολλοί από τους οποίους βρίσκονταν στην υπηρεσία της τσαρικής Ρωσίας είτε ως πρόξενοι, είτε ως δραγουμάνοι των διπλωματικών αποστολών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία².

* Η έκκληση προς τον τσάρο αποτέλεσε το θέμα προκαταρκτικής ανακοίνωσής μου στο Β' Ελληνορωσικό Συμπόσιο, που διοργάνωσε το ρωσικό Ινστιτούτο Σλαβολογίας και Βαλκανιολογίας σε συνεργασία με το Ι.Μ.Χ.Α. τον Οκτώβριο του 1985 στη Μόσχα. — Σε όλες τις μηερομηνίες ακολούθησα το Ιουλιανό ημερολόγιο.

1. Ιω. Φιλήμονα, *Δοκίμιον ιστορικόν περὶ τῆς Ελληνικῆς Επαναστάσεως* (στη συνέχεια συντομογραφικά: *Ελληνικὴ Επανάσταση*), τόμ. Β', Αθήναι 1859, σ. 80. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι παρόμοια αναφορά είχε κάνει ο Αλ. Γιψηλάντης και στην από 23 Φεβρουαρίου 1821 προκήρυξή του προς τους Μολδαβούς (στο ίδιο, σ. 289). Φωτοαντίγραφα των πρωτοτύπων των δύο παραπάνω εντύπων προκηρύξεων δημοσιεύονται στα *Μονόφυλλα του Αχώνος. Προκηρύξεις - Θεσπίσματα - Διατάγματα (1821-1827)*, Αθήναι: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 1973, τόμ. I, A-5 και A-2 αντίστοιχα.

2. Ενδεικτικά αναφέρω τους γνωστούς επιφανείς Φιλικούς: Γεώργιο Λεβέντη και Κυριακό Δομνάδο (δραγουμάνο και γραμματέα αντίστοιχα του ρωσικού προξενείου Βουκουρεστίου), Ιωάννη Βλασσόπουλο και Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο (πρόξενο και δραγουμάνο αντίστοιχα του ρωσικού προξενείου της Πάτρας), Γαβριήλ Κατακάζη (γραμματέα της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη) και Σπυρίδωνα Δεστούνη (ρώσο πρόξενο στη Σμύρνη) (βλ. Ιω. Φιλήμονα, *Ελληνικὴ Επανάσταση*, τόμ. Α', Κατάλογοι Φιλικών, σρ. 294, 120, 59, 473, 222 και 107 αντίστοιχα).

Διερμηνεύοντας ακριβώς αυτές τις ελπίδες των υποδούλων, ο Αλ. Υψηλάντης απηύθυνε, όπως είναι γνωστό, στον τσάρο την από 24 Φεβρουαρίου 1821 επιστολή του από το Ιάσι της Μολδαβίας, όπου και το πρώτο στρατόπεδο των επαναστατών. Στην επιστολή του αυτή ο «Γενικός Επίτροπος» της Φιλικής Εταιρείας, αφού αναφέρει στον τσάρο τη γενική εξέγερση των Ελλήνων και των άλλων υποδούλων ενάντια στην οθωμανική τυραννία, του ζητά, κάνοντας έκκληση στα φιλάνθρωπα και χριστιανικά του αισθήματα, να σώσει τους Χριστιανούς της Βαλκανικής, διώχνοντας από την Ευρώπη τα «αιμοβόρα τέρατα» που τους καταδυνάστευαν για τέσσερις αιώνες, και, τέλος, τον προτρέπει να γίνει ο «απελευθερωτής της Ελλάδος»³.

Ανάλογη έκκληση απηύθυνε προς τον τσάρο την ίδια μέρα, στις 24 δηλαδή Φεβρουαρίου 1821, και ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Μιχαήλ Σούτσος, μυημένος Φιλικός και στενός συνεργάτης του Αλ. Υψηλάντη. Στην έκκλησή του αυτή ο Μ. Σούτσος ζητά, ανάμεσα στ' άλλα, απερίφραστα την άμεση στρατιωτική επέμβαση των Ρώσων στη Μολδαβία, προβάλλοντας ως βασικό επιχείρημα την υπεράσπιση των Χριστιανών της Ηγεμονίας από τυχόν επιδρομές των οθωμανικών στρατιωτικών σωμάτων που έδρευαν στα γειτονικά φρούρια του Δούναβη⁴. Την ίδια, μάλιστα, μέρα ο Μ. Σούτσος απηύθυνε επιστολή παρόμοιου περιεχομένου και προς τον Ιωάννη Καποδίστρια⁵, που, όπως είναι γνωστό, βρισκόταν μαζί με τον τσάρο στο Λάουμπαχ.

Εκτός από τις δύο αυτές επιστολές που στάλθηκαν στον τσάρο Αλέξανδρο Α' από το Ιάσι στις αρχές της επανάστασης, γνωρίζουμε δύο ακόμη «ικετήριες αναφορές» με τις οποίες οι Έλληνες της Μολδοβλαχίας και της Νότιας Ρωσίας παρακαλούσαν τον Ρώσο αυτοκράτορα να επέμβει υπέρ των επαναστατημένων Ελλήνων, όταν οι εξελίξεις στη Μολδοβλαχία προμήνυαν την επερχόμενη καταστροφή. Πρόκειται: α) για τη «θερμοτάτη περί βοηθείας και υπερασπίσεως αίτησιν» που υπέγραψαν «Οι αρχηγοί —εκτός από τον Αλ. Υψηλάντη— των ωπλισμένων χριστιανικών Γραικικών δυνάμεων εις Δακίαν και Μολδαύιαν» στην πόλη Tîrgoviște της Βλαχίας και η οποία χρονολογείται στα μέσα περίπου Μαΐου 1821⁶ και β) για την «ικετήριον αναφοράν προς τον Αυτοκράτορα των Ρώσων Αλέξανδρον τον Α'», την οποία υπέγραψαν «οι εν Οδησσώ σεσωσμένοι Γραικοί»⁷.

3. A. F. von Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reich im Jahre 1821*, Wien 1867, τόμ. III, σ. 61-62. Για τη μετάφραση της επιστολής στην ελληνική βλ. Απ. Δασκαλάκη, *Κείμενα - πηγαί της ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τόμ. Β₁, Αθήναι 1967, σ. 101-102.

4. A. F. von Prokesch-Osten, ο.π., σ. 62-63. Για τη μετάφραση της επιστολής στην ελληνική βλ. και πάλι Απ. Δασκαλάκη, *Κείμενα - πηγαί...*, σ. 103-104.

5. A. F. von Prokesch-Osten, ο.π., σ. 64-65.

6. Ιω. Φιλήμονα, *Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. Β', σ. 169-171.

7. Στο ίδιο, τόμ. Δ', σ. 370-373. Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου και Οικονόμου του εξ

Τέλος, γνωρίζουμε ότι κατά τη διάρκεια των επαναστατικών γεγονότων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες τόσο οι Μολδαβοί, όσο και οι Βλάχοι βογιάροι απηύθυναν προς τον τσάρο μια σειρά από εκκλήσεις και υπομνήματα, ζητώντας, με διαφορετικό βέβαια πνεύμα από τις προηγούμενες, την άμεση επέμβαση των ρωσικών στρατευμάτων για την αποφυγή των δεινών που επρόκειτο να προκαλέσει μια ενδεχόμενη εισβολή των οθωμανικών δυνάμεων με πρόσχημα την κατάπνιξη της επανάστασης που είχε ξεσπάσει στις Ηγεμονίες⁸.

Εντύπωση, όμως, προκαλεί το γεγονός ότι, ενώ ο Αλ. Υψηλάντης και οι προσκείμενοι στη Φιλική Εταιρεία κύκλοι της Μολδοβλαχίας και της Νότιας Ρωσίας απηύθυναν σειρά ολόκληρη από επιστολές και υπομνήματα προς τον τσάρο ζητώντας τη βοήθεια και συμπαράστασή του, δεν έχει βρεθεί, τουλάχιστον ως σήμερα, κανένα έγγραφο (επιστολή, αναφορά ή έκκληση) των επαναστατημένων Ελλήνων της χυρίως Ελλάδας που να απευθύνεται για τους ίδιους λόγους στον Ρώσο αυτοκράτορα.

Το γεγονός αυτό γίνεται ακόμα πιο παράδοξο, αν αναλογιστεί κανείς ότι, στις παραμονές της κήρυξης της επανάστασης, οι ηγετικοί κύκλοι χυρίως των Πελοποννησίων έθεταν ως απαραίτητο όρο για την από μέρους τους εφαρμογή των επαναστατικών σχεδίων της Φιλικής Εταιρείας την εκ των προτέρων εξασφάλιση της ρωσικής βοήθειας⁹. Αμέσως, όμως, μετά την κήρυξη της επανάστασης οι Πελοποννήσιοι απηύθυναν, όπως είναι γνωστό, δύο προκηρύξεις προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις (μία από την Καλαμάτα στις 23 Μαρτίου 1821 με τίτλο «Προειδοποίησις εις τας ευρωπαϊκάς αυλάς»¹⁰ και μία από την Πάτρα στις

Οικονόμων, *Ta σωζόμενα φιλολογικά συγγράμματα*, εκδίδοντος Σοφοκλέους Κ. του εξ Οικονόμων, Αθήναι 1871, τόμ. Α', σ. 361-364.

8. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821* [Έγγραφα που αφορούν στην ιστορία της Ρουμανίας. Η εξέγερση του 1821], Βουκουρέστι 1960, τόμ. I, σ. 388-390, 412-413, 430-432 και τόμ. II, σ. 29-31, 51-53, 119-120 και 190-191. Βλ. επίσης στου Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines (1769-1830)*, Bucarest 1970, αρ. εγγρ. 86, 88, 93, 95, 98, 100, 104, 109, 112 και 113.

9. Π. Π. Γερμανού, *Απομνημονεύματα*, Επιμ., εισ., ευρ. Ιω. Γιανναροπούλου - Τ. Αθ. Γριτσόπουλου, Αθήναι 1975 (φωτοτυπική επανέδοση), σ. 11· Αμβρ. Φραντζή, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσκ Ελλάδος*, Αθήναι 1976 (φωτοτυπική επανέδοση), τόμ. Α', σ. 96, 98 και 100-101· Φ. Χρυσανθόπουλου (Φωτάκου), *Bίος του Παπαφλέσσα*, Αθήναι 1868, σ. 17· Τ. Κανδηλώρου, *Φιλική Εταιρεία (1814-1821)*, Αθήναι 1926, σ. 415-416.

10. Επειδή το κείμενο της προκήρυξης αυτής έχει δημοσιευτεί επανειλημμένα στο παρελθόν, κρίνων σκόπιμο να υπενθυμίσω εδώ ότι για πρώτη φορά δημοσιεύτηκε, με μικρές διαφορές από το πρωτότυπο, στην *Ελληνική Σάλπιγγα* στο φύλλο της 20ής Αυγούστου 1821 (βλ. *Μονόφυλλα του Αγώνος...*, τόμ. I, B-5β, σ. 10-11). Το πρωτότυπο της προκήρυξης, που βρέθηκε στα Βρεττανικά Αρχεία, δημοσίευσε ο Β. Π. Παναγιωτόπουλος στη μελέτη του: Δύο προκηρύξεις της Μεσσηνιακής Συγκλήτου, *Μεσσηνιακά Γράμματα* 2 (1967) 995-997. Πρβ. Κ. Κ. Χατζόπουλου, Οι επαναστατικές προκηρύξεις της 'Μεσσηνιακής Συγκλήτου' της Καλαμάτας και ο Φιλικός Πέτρος Ηπίτης, *Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 29 (1986) 85-86 και 91.

26 Μαρτίου 1821¹¹), χωρίς, ωστόσο, να απευθυνθούν με ιδιαίτερη έκκληση προς την ομόδοξη Ρωσία, τη μόνη τότε ευρωπαϊκή δύναμη από την οποία ήταν φυσικό να περιμένουν βοήθεια και συμπαράσταση.

Παρ' όλη, όμως, την έλλειψη εγγράφων, υπάρχει μια αξιόλογη μαρτυρία σύμφωνα με την οποία οι Πελοποννήσιοι, εκτός από τις εκκλήσεις που έστειλαν στη «Χριστιανική Ευρώπη»¹², απευθύνθηκαν με ιδιαίτερη «επιστολή» και προς τον τσάρο Αλέξανδρο Α'. Συγκεκριμένα, ο πρώτος ιστορικός της Φιλικής Εταιρείας και της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 Ιωάννης Φιλήμων, αναφερόμενος στην πρώτη προκήρυξη της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου» της Καλαμάτας, που, όπως ήδη ανέφερα, απευθύνοταν «εις τας ευρωπαϊκάς αυλάς», μας πληροφορεί ότι: «Δι' ομίου πνεύματος ανηγένθη συγχρόνως ο Μαυρομιχάλης [εννοεί τον Πετρόβμπεη, που με την ιδιότητα του «αρχιστρατήγου» υπογράφει την παραπάνω προκήρυξη] προς τον αυτοχράτορα της Ρωσίας Αλέξανδρον και προς τον υπουργόν αυτού Καποδίστριαν, αγνοών τα εν Λουβιάνη (Laybach) γενόμενα. Ιδίως δε προς τον Καποδίστριαν συνίστα τας ανάγκας της Ελλάδος»¹³. Δυστυχώς, όμως, ο Ιω. Φιλήμων δεν μάς δίνει καμιά πληροφορία σχετικά με το περιεχόμενο, την ημερομηνία και τον τόπο σύνταξης της έκκλησης αυτής προς τον τσάρο, πράγμα που δείχνει, κατά τη γνώμη μου, ότι μάλλον δεν την είχε υπόψη του, αλλά γνώριζε την ύπαρξη της από πληροφορίες που είχε συγκεντρώσει από επιζώντες αγωνιστές.

Την πληροφορία του Ιω. Φιλήμονα ήρθε να επιβεβαιώσει ένα σχεδόν αιώνα αργότερα ο Σταύρος Σκοπετέας σε άρθρο του σχετικά με τον Φιλικό και Αγωνιστή του 1821 Γεράσιμο Παγώνη¹⁴. Στην εργασία του αυτή ο συγγραφέας, παραθέτοντας και ελάχιστα αποσπάσματα της έκκλησης, μας πληροφορεί ότι αυτή φέρει χρονολογία 15 Απριλίου 1821, τόπο σύνταξης αόριστα την Πελοπόννησο, έχει παραλήπτη τον Ρώσο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη βαρώνο Στρόγγανωφ και, τέλος, ότι το πλήρες κείμενό της το δημοσίευσε για πρώτη

11. Σάλπιγξ Ελληνική, Εισ., επιμ. Π. Μυλωνά: σχόλια-γεν. επιμ. Ιω. Τσερεβελάκη, Αθήναι 1975, σ. 52-53. Πρβ. Γ. Θ. Ζώρα, Αι πρώται εν Πάτραις επαναστατικά εκδηλώσεις κατά πληροφορίας του Ολλανδικού προξενείου, *Παρνασσός* 15 (1973) 272-273.

12. Στο όνομα της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου» της Καλαμάτας εκδόθηκε στις 25 Μαΐου 1821 και μια προκήρυξη προς τους «Άνδρας της Αμερικανικής Συμπολιτείας». Η προκήρυξη όμως αυτή, όπως απέδειξα σε πρόσφατη εργασία μου, ούτε συντάχτηκε ούτε εκδόθηκε στην Καλαμάτα. Ύπήρξε «έργο» του Φιλικού Πέτρου Ηπίτη, που τότε βρισκόταν στο Παρίσι (βλ. Κ. Κ. Χατζόπουλου, θ.π., σ. 78-80). Γι' αυτόν, ακριβώς, τον λόγο και έκρινα σκόπιμο να μην τη συγκαταριθμήσω εδώ στις προκηρύξεις-εκκλήσεις που εξέδωσαν οι Πελοποννήσιοι στους πρώτους μήνες μετά την κήρυξη της επανάστασης.

13. Ιω. Φιλήμονα, *Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. Γ', σ. 412.

14. Στ. Σκοπετέα, 'Ανθη ευλαβείας εις Γεράσιμον Παγώνην (1792-1867), εφημ. *Ηχώ της Μεσσηνίας*, αρ. φ. 53 της 2ας Μαΐου 1950.

φορά γύρω στα 1880 ο γιατρός Μ. Π. Κοσσωνής σε κάποια ελληνική εφημερίδα(;) της Σμύρνης¹⁵.

Οι δύο αυτές μαρτυρίες για την ύπαρξη μιας έκαλησης των Πελοποννησίων προς τον τσάρο Αλέξανδρο Α' κίνησαν το ενδιαφέρον μου. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, πρόσφατων ερευνών μου, που αφορούσαν στις επαναστατικές προκηρύξεις που τέθηκαν σε κυκλοφορία από την Πελοπόννησο στους πρώτους μήνες της Ελληνικής Επανάστασης, είχα την τύχη να επισημάνω στο αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδας ένα έγγραφο που περιλαμβάνει το κείμενο της πρώτης αυτής έκκλησης των επαναστατημένων Πελοποννησίων προς τον τσάρο. Η έκκληση, γραμμένη και στις δύο όψεις ενός απλού φύλλου χαρτιού διαστάσεων $21,5 \times 31$ εκ., φέρει ημερομηνία έκδοσης την 16ην Απριλίου 1821, τόπο σύνταξης την Πελοπόννησο, -δεν υπογράφεται επώνυμα από κανένα και έχει παραλήπτη τον «εξοχώτατον κύριον κύριον Στρογονόφ, πληρεξούσιον πρέσβην του αυτοκράτορος πασών των ρωσιών εις την οθωμανικήν πόρταν»¹⁶.

Επειδή, λοιπόν, η έκαληση των Πελοποννησίων από τη μια μεριά παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον και, από την άλλη, παρέμενε, απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω, άγνωστη ως σήμερα, κρίνω σκόπιμο να παραθέσω εδώ ολόκληρο το κείμενό της, τηρώντας την ορθογραφία και σύνταξη του χειρογράφου.

'Εξοχώτατε!

Πρὸ χρόνων ἵκανῶν ἐγνωρίσαμεν πραγματικῶς τὴν πρὸς τὸ τεταλαπωρημένον γένος μας συμπάθειαν τῶν εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, καὶ κατ' ἔξοχὴν ἐκείνης τῆς ἀκαταμαχήτου αὐτοκρατορικῆς πασῶν τῶν ῥωσσῶν, ἀλλ' εἰς τὴν παροῦσαν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὅποιαν μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωμεν πλέον τὴν ἀπερήραπτον ὁθωμανικὴν τυραννίαν ἀπεφασίσαμεν ἡ νὰ δώσωμεν τέλος τῶν ἀνυποφόρων βασάνων μας μετὰ τῆς ταλαιπώρου ζωῆς μας, ἡ νὰ ἐλευθερωθῶμεν τοῦ ζυγοῦ. διὸ καὶ ἐλάβαμεν τὰ ὅπλα ἐπικαλεσάμενοι τὴν ἐξ ὑψους βοήθειαν, καὶ ἡνοίξαμεν τὸ στάδιον τοῦ πολέμου κατὰ τὴν κу' τοῦ ἀπελθόντος μηνός, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἡ κατὰ τοῦ ἔχθροῦ ἔφοδος μας εὑδοκιμεῖ· καὶ ἐκυριεύσαμεν δυνάμει τοῦ τροπαιοφόρου σταυροῦ, συνεργούνσης καὶ τῆς μεγαλοψυχίας καὶ γενναιότητος τῶν ἀδελφῶν

15. 'Ολες μου οι προσπάθειες να εντοπίσω το σμυρναϊκό έντυπο, στο οποίο, κατά τον Στ. Σκοπετέα, «εδημοσιεύθη προ 70 χρόνων» το πλήρες κείμενο της έκκλησης προς τον τσάρο, απέβησαν ἀκαρπες.

16. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αρχείο Μ. Κοσσωνή, αρ. εγγρ. 2287. Κατά τον Στ. Σκοπετέα ο γιατρός Μ. Π. Κοσσωνής, που, όπως προαναφέρθηκε, δημοσίευσε για πρώτη φορά το κείμενο της έκκλησης, αναφέρει ότι το έγγραφο φέρει ημερομηνία 15 Απριλίου 1821. Από την προσεκτική όμως μελέτη του εγγράφου προκύπτει ότι αυτό συντάχτηκε στις 16 Απριλίου 1821. Το λάθος οφείλεται, κατά τη γνώμη μου, στην ομοιότητα του ελληνικού αριθμού 15', που φέρει η έκκληση, με τον αραβικό αριθμό 15.

Εικ. 1. Η πρώτη σελίδα του μονοφύλλου που περιέχει την από 16 Απριλίου 1821

έχοχληση των Πελοποννησίων προς τον Αλέξανδρο Α'.

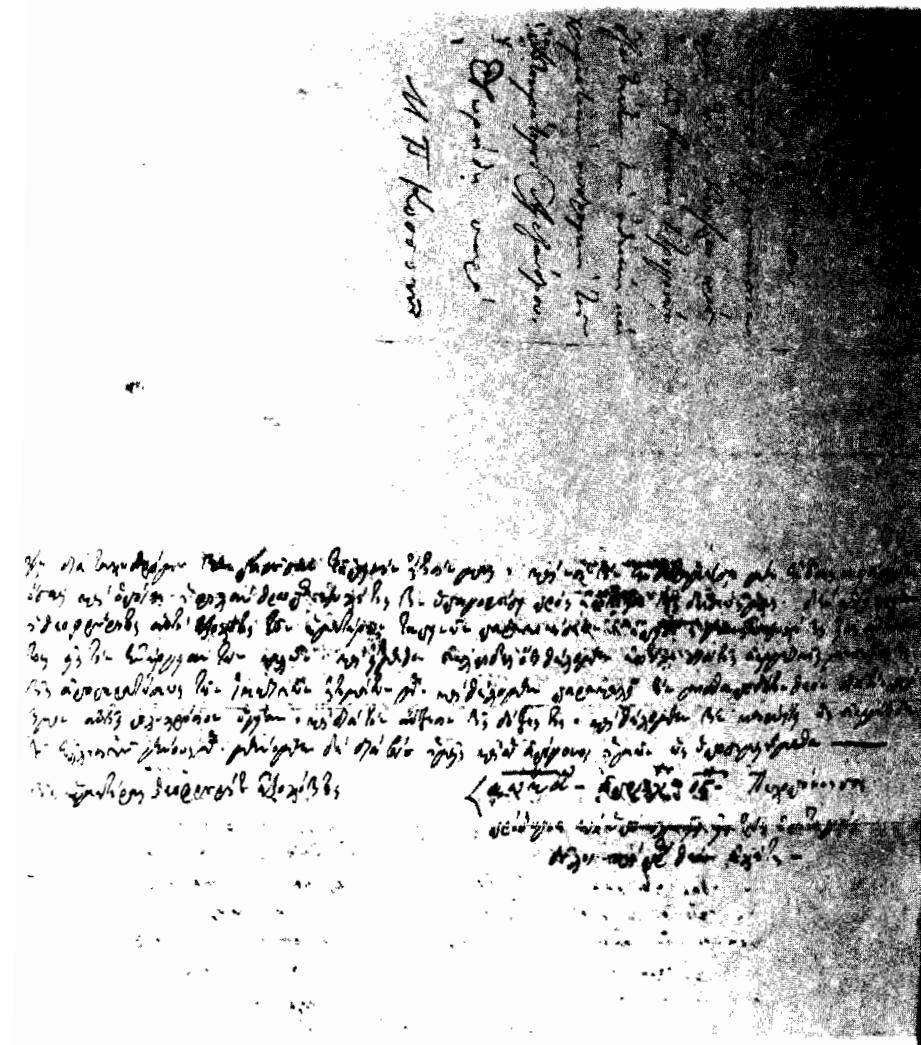
(Αρχείο Ιστ. και Εθν. Εταιρείας της Ελλάδος, αρ. χφ. 2287).

στρατιωτῶν μας, τοὺς περισσοτέρους ὑποδεδουλωμένους τόπους τῆς πατρίδος· ἔχοντες τὸν ἔχθρὸν στενὰ πολιορκημένουν εἰς τὰ δλίγα κάστρα καὶ εἰς τὴν Τριπολιτζὰ πρωτεύουσαν πόλιν τῆς Πελοποννήσου. διὰ νὰ ἀποπερατωθῇ ὅμως αὐτὸ τὸ σωτήριον ἐπιχείρημά μας αἰσίως καὶ κατὰ ρῦν καὶ νὰ ἀποτενάξωμεν δι' ὅλου τὸν δυσβάστακτον ζυγὸν τῆς βαρβαρικῆς τυραννίας κατὰ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς γενικῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος καὶ τοῦ γένους, χρείαν ἔχομεν μεγάλην τῶν ἀναγκαίων ἐφοδίων καὶ κατ' ἔξοχὴν τῶν χρηματικῶν. ἀνεν τῶν ὅποιων ὅχι μόνον δὲν θέλομεν δυνηθῆ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον, ἀλλὰ καὶ θέλομεν ὑποπέση εἰς βαρυτέραν δουλείαν τῆς πρώτης, χωρὶς νὰ δυνηθῶμεν πόπωτε νὰ ἀνακάμψωμεν. καὶ μὲ τὸ νὰ μὴν ἔχωμεν τὴν ἐλπίδα μετὰ θεὸν τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτῆς τῆς ἐπαπειλουμένης παντελοῦς ἐκπτώσεως τοῦ γένους μας εἰς ἄλλην αὐλήν, εἴμῃ εἰς τὴν ῥωσικήν, διὰ τοῦτο καταφεύγομεν εἰς τὰ φιλελέμονα σπλάγχνα τοῦ φιλανθρώπου μεγάλου Ἀλεξάνδρου εὐεργετικωτάτου αὐτοκράτορος, καὶ ως ὁμοθρήσκου καὶ φιλέλληνος, καὶ ως ὅλου ἐπιδόξου εἰς τὸ νὰ ἐλεῖ καὶ νὰ διασώζῃ ὅσους ἐπικαλοῦνται τὴν σωτήριον συνδρομὴν καὶ βοήθειάν του, κινούμενου μόνον ἀπὸ τῆς εὐεργετικῆς καὶ εὐσυμπαθήτου φυσικῆς καλοκάγαθου διαθέσεώς του. καὶ παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς ἐλέήσῃ ὅσον τάχος μὲ ὄποιουσδήποτε τρόπους καὶ μέσα κρίνει ἡ προνοηκοτάτη βαθύνοια τῆς μεγαλειότητός του σωτήρια εἰς τὰς παρούσας δεινὰς περιστάσεις μας, τὰς μὴ ἐπιδεχομένας ἀναβολὴν πολυκαιρίας. τούτου ἔνεκεν γνωστοποιοῦμεν τὴν ὑμετέραν φιλάνθρωπον ἔξοχότητα μὲ ἐπίτηδες ἄνθρωπον τὰ διατρέχοντα εἰς τὴν πατρίδα μας, καὶ τὴν παρακαλοῦμεν θερμῶς, ὅπως, εὐσπλαγχνηζομένην τὴν ἀξίαν λύπης καὶ συνδρομῆς κατάστασίν μας, ἀποπέμψῃ διὰ ταχυδρόμου τὴν παρούσαν ταπεινὴν αἴτησίν μας, καὶ νὰ τὴν ἐνδυναμώσῃ μὲ ἐντόνους συστάσεις τῆς ὅσας καὶ ὄποιας ἡ φιλάνθρωπος ψυχὴ τῆς τὴν ὑπαγορεύει πρός ἐπίτευξιν;) τῆς δεήσεώς μας. δὲν ἔχει χρείαν ἡ θεοφρούρητος αὐτοῦ ἔξοχότης τῶν ὑμετέρων ταπεινῶν παρακινήσεων ἐπειδὴ ἡ γενναῖα ψυχὴ τῆς εἶναι αὐτονότητος εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν καλῶν. καὶ εἴμεθα εἰέλπιδες ὅτι θέλομεν ἐπιτύχῃ διὰ τῆς εὐεργετικῆς μεσιτείας τῆς τῆς ἀποπερατώσεως τῶν ἰκετικῶν αἴτημάτων μας· καὶ θέλομεν παρακαλεῖ τὸν μισθαποδότην Θεὸν διὰ τὴν πολύτιμον αὐτῆς πολυχρόνιον ὑγείαν, καὶ διὰ τὴν αὖξησιν τῆς δόξης τῆς, καὶ θέλομεν τὴν κηρύττει ως εὐεργέτιδα τοῦ ἐλληνικοῦ γένους μας. μένομεν δὲ διὰ βίου ἡμεῖς καὶ οἱ ἀπόγονοι ἡμῶν ως ὑποσημειούμεθα τῆς ὑμετέρας θεοφρουρήτου ἔξοχότητος

ᾳωκα^ῷ - ἀπριλίου ις' - Πελοπόννησος
πρόθυμοι καὶ ὑποκλινεῖς εἰς τὰς ἐπιταγὰς
δοῦλοι καὶ πρὸς θεὸν εὐχέται

Στο κάτω μέρος της πρώτης σελίδας υπάρχει η ἐνδειξη:

Τῷ ἔξοχοτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Στρογονόφ
πληρεξουσίῳ πρέσβει τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος τοῦ αὐτοκράτορος πασῶν τῶν
ῥωσιῶν εἰς τὴν ὁθωμανικὴν πόρταν καὶ ἴπποτην κ.τ.κ.τ.

Εικ. 2. Η δεύτερη σελίδα του μονοφύλλου
με την έκδηληση των Πελοποννησίων προς τον τσάρο.

Στο πάνω μέρος της δεύτερης σελίδας υπάρχει η σημείωση (με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα):

Apr. 35.1821 15 Άπριλίου ἐκ Πελοποννήσου. Ἀναφορά Πελοποννησίων πρὸς τὸν ἐν Κων/λει πρέσβυτον τῆς Ρωσίας Στρογονῷδε βέσαιτούντων τὴν ἡθικὴν καὶ χρηματικὴν συνδρομὴν τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Ἐδωρήθη παρὰ Μ. Π. Κοσσονῆ.

Το πρώτο πρόβλημα που με απασχόλησε σχετικά με την τόσο ενδιαφέρουσα αυτή έκκληση των Πελοποννησίων προς τον τσάρο αφορά στην επαναστατική αρχή που την εξέδωσε, γιατί, όπως είδαμε, το έγγραφο φέρει ως τόπο σύνταξης αόριστα την Πελοπόννησο¹⁷ και είναι ανυπόγραφο.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Ιω. Φιλήμονα, η έκκληση εκδόθηκε, όπως ήδη ανέφερα, από τον Πέτρο Μαυρομιχάλη, ο οποίος στη συγκεκριμένη περίοδο έφερε τον τίτλο του «αρχιστρατήγου του σπαρτιατικού και μεσσηνιακού στρατού»¹⁸. Βασιζόμενος στην πληροφορία αυτή του Ιω. Φιλήμονα, ο Στ. Σκοπετέας υπέθεσε ότι, εφόσον η έκκληση έκδόθηκε από τον Π. Μαυρομιχάλη και εφόσον ο τελευταίος, την ίδια περίοδο, υπέγραψε τις επαναστατικές προκηρύξεις που έθεσε σε κυκλοφορία η «Μεσσηνιακή Σύγκλητος» της Καλαμάτας¹⁹, η έκκληση προς τον τσάρο έκδόθηκε από την ίδια αυτή επαναστατική αρχή²⁰.

Κατά την προσωπική μου διάνοια, η έκκληση δεν είναι δυνατό να εκδόθηκε στην Καλαμάτα από τη «Μεσσηνιακή Σύγκλητο» για δυο κυρίως

17. Στους πρώτους μήνες μετά την κήρυξη της επανάστασης ιδρύθηκαν, όπως είναι γνωστό, σε διάφορες περιοχές της Πελοποννήσου πολλές τοπικές επαναστατικές αρχές, που, από τη μια μεριά, ανέλαβαν την οργάνωση του Αγώνα και, από την άλλη, προσπάθησαν να αναπληρώσουν το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε μετά την κατάλυση των οθωμανικών αρχών (βλ. Γ. Δ. Δημακόπουλου, *Η διοικητική οργάνωσης κατά την Ελληνική Επανάστασην, 1821-1827*, Αθήναι 1966, σ. 40-42).

18. Ο Π. Μαυρομιχάλης ονομάστηκε «αρχιστράτηγος του σπαρτιατικού και μεσσηνιακού στρατού» κατά την επίσημη τελετή κήρυξης της επανάστασης στην Καλαμάτα στις 24 Μαρτίου 1821 [βλ. Ν. Σπηλιάδη, *Απομνημονεύματα διά να χρησιμεύσωσιν εις την νέαν Ελληνικήν Ιστορίαν, 1821-1843*, Αθήναι 1972, τόμ. Α', σ. 63· Ιω. Φιλήμονα, *Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. Γ', σ. 26· Στ. Σκοπετέα, *Η κήρυξις της επαναστάσεως κατά την 23ην Μαρτίου εν Καλάμαις, στον τόμο Η Καλαμάτα και η Επανάστασις του '21 (Κείμενα-δοκίμια)*, χ.τ., 1948, σ. 90· Απ. Δασκαλάκη, *Η έναρξης της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, Αθήναι 1962, σ. 64· Γ. Μ. Αποστολάκη, *Η Καλαμάτα και η γέννηση του νεοελληνικού κράτους, Μεσσηνιακά Γράμματα 3 (1981) 55].*

19. Με την ιδιότητα του «αρχιστρατήγου» και στο όνομα της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου» ο Π. Μαυρομιχάλης φέρεται ότι εξέδωσε τρεις προκηρύξεις: α) την «Προειδοποίησιν εις τας ευρωταϊκάς αυλάς» (23 Μαρτίου 1821), β) τη διαμαρτυρία προς τις αρχές των Ιονίων Νήσων (12 Μαΐου 1821) και γ) την προκήρυξη προς τους «'Ανδρας της Αμερικανικής Συμπολιτείας» (25 Μαΐου 1821) (βλ. Κ. Κ. Χατζόπουλου, δ.π., σ. 85-86 και 88-90).

20. Στ. Σκοπετέα, *'Ανθη ευλαβείας εις Γεράσιμον Παχάνην, δ.π..*

λόγους: 1) 'Οσες προκηρύξεις τέθηκαν σε κυκλοφορία από την επαναστατική αυτή αρχή κατά την ολιγόμηνη περίοδο της δράσης της (τέλη Μαρτίου - αρχές Ιουνίου 1821)²¹, όλες φέρουν ως τόπο έκδοσης την Καλαμάτα και τη χαρακτηριστική ένδειξη «Μεσσηνιακή Σύγκλητος» (σε μία, μάλιστα, περίπτωση η προκήρυξη υπογράφεται ονομαστικά από όλα τα μέλη της τοπικής αυτής αρχής)²². 2) Ο Π. Μαυρομιχάλης δεν υπήρξε, κατά τη γνώμη μου, ούτε «γερουσιάρχης»²³, ούτε καν μέλος της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου». Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι από τις δύο προκηρύξεις που βεβαιωμένα συντάχτηκαν στην Καλαμάτα²⁴, η πρώτη, που απευθύνεται προς τους Έλληνες του Λιβρόνου και της Πίζας και που εκδόθηκε στις 31 Μαρτίου 1821, υπογράφεται από όλα τα μέλη της «νεοσυσταθείσης Συγκλήτου της Μεσσηνίας», αλλά όχι και από τον Π. Μαυρομιχάλη. 'Οσο για τη δεύτερη, που απευθύνεται προς τις αρχές των Ιονίων Νήσων και που εκδόθηκε στις 12 Μαΐου 1821, τέθηκε μεν σε κυκλοφορία «εκ μέρους του εξοχωτάτου Πετρόπουτη Μαυρομιχάλη αρχιστρατήγου των Πελοποννησιακών αρμάτων και (υπογραμμιζώ) της εν Καλαμάτα Μεσσηνιακής Συγκλήτου», αλλά υπογράφεται μόνον από τον «εξ απορρήτων της θουλής» Σταμάτιο Αλ. Δημάδη²⁵. Από τα παραπάνω προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, ότι οι Μεσσηνιοί είχαν σαφώς διαχωρίσει τη στρατιωτική από την πολιτική εξουσία. Και ανέθεσαν μεν τη διεξαγωγή του Αγώνα στον Π. Μαυρομιχάλη, στον οποίο για ευνόητους λόγους έδωσαν και τον τίτλο του «αρχιστρατήγου», τη διαχείριση δύμως των πολιτικών υποθέσεων ανέλαβαν τα δεκατρία μέλη της τοπικής επαναστατικής αρχής που πήρε τον χαρακτηριστικό τίτλο «Μεσσηνιακή Σύγκλητος».

Συνεπώς, η πληροφορία του Ιω. Φιλήμονα σύμφωνα με την οποία ο Π.

21. Η «Μεσσηνιακή Σύγκλητος», όπως και οι άλλες τοπικές επαναστατικές αρχές της Πελοποννήσου, πρέπει να διέκοψε την πολιτική της δράση αμέσως μετά την ίδρυση της «Πελοποννησιακής Γερουσίας» με τη γνωστή «πράξη των Καλτετζών» της 26ης Μαΐου 1821 (βλ. Γ. Δ. Δημακόπουλου, δ.π., σ. 49-50).

22. Πρόκειται για τη δεύτερη κατά χρονολογική σειρά προκήρυξη της «Μεσσηνιακής Σύγκλητου», που εκδόθηκε στις 31 Μαρτίου 1821 και απευθύνεται «Προς τους ευγενεστάτους φιλογενείς Έλληνας τους εν τη Λιβρόνω και Πίζα κατοικούντας» (βλ. Κ. Κ. Χατζόπουλου, δ.π., σ. 86-87).

23. Ο τίτλος χρησιμοποιήθηκε από τον Γ. Μ. Αποστολάκη στην εργασία του για τον ρόλο της Καλαμάτας στη γένεση του νεοελληνικού κράτους (βλ. δ.π., σ. 78).

24. Από τις τέσσερις συνολικά προκηρύξεις που φέρεται ότι έθεσε σε κυκλοφορία η «Μεσσηνιακή Σύγκλητος», οι δύο βεβαιωμένα συντάχτηκαν μακριά από την Καλαμάτα. Πρόκειται για την από 23 Μαρτίου 1821 «Προειδοποίησιν εις τας ευρωπαϊκάς αυλάς» και την από 25 Μαΐου 1821 προκήρυξη προς τους «Ανδρας της Αμερικανικής Συμπολιτείας», που συντάχτηκαν από τον Φιλικό Π. Ηπίτη στο Κισνόβι της Βεσσαραβίας και το Παρίσι αντίστοιχα (βλ. Κ. Κ. Χατζόπουλου, δ.π., σ. 83-84).

25. Σάλπιγξ Ελληνική, Γ' φύλλο της 20ής Αυγούστου 1821, σ. 11.

Μαυρομιχάλης «ανηγένθη προς τον αυτοκράτορα» δεν είναι δυνατό να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η έκκληση των Πελοποννησίων εκδόθηκε από τη «Μεσσηνιακή Σύγκλητο» της Καλαμάτας.

Αποκλείοντας την πιθανότητα ή έκκληση να εκδόθηκε από τη «Μεσσηνιακή Σύγκλητο», η σκέψη μου στράφηκε προς το «Αχαϊκό Διευθυντήριο» της Πάτρας²⁶. Κι αυτό, γιατί η τοπική αυτή επαναστατική αρχή από τη μια μεριά ήταν η σημαντικότερη ίσως αρχή που ιδρύθηκε στην Πελοπόννησο αμέσως μετά την κήρυξη της επανάστασης, μια και μέλη της ήταν οι σημαντικότεροι Πελοποννήσιοι Φιλικοί²⁷, και, από την άλλη, γιατί ήταν η μόνη αρχή —εκτός από τη «Μεσσηνιακή Σύγκλητο»— που εξέδωσε δύο προκηρύξεις διπλωματικού χαρακτήρα: την από 26 Μαρτίου 1821 «διακοίνωση» προς τους ευρωπαίους προξένους της Πάτρας, στην οποία ήδη αναφέρθηκα, και την από 25 Απριλίου 1821 διαμαρτυρία κατά του Αγγλου προξένου Philippe Green, στην οποία, όπως είναι γνωστό, στηλιτεύεται η φιλότουρκη στάση του τελευταίου κατά την κήρυξη της επανάστασης στην Πάτρα²⁸.

Ωστόσο, μια σειρά από σοβαρούς λόγους με υποχρεώνουν να αποκλείσω και αυτό το ενδεχόμενο. Συγκεκριμένα: α) οι δύο προκηρύξεις του «Αχαϊκού Διευθυντήριου» που προανέφερα φέρουν τον ακριβή τόπο έκδοσης (Πάτρα και Νεζερά αντίστοιχα) και υπογράφονται επώνυμα από τα μέλη του διευθυντηρίου, ενώ αντίθετα η έκκληση προς τον τσάρο είναι ανυπόγραφη και φέρει ως τόπο έκδοσης αόριστα την Πελοπόννησο, β) ο Π. Π. Γερμανός στα απομνημονεύματά του αναφέρει την έκδοση τόσο της «διακοίνωσης» προς τους προξένους, όσο και της διαμαρτυρίας κατά του Green²⁹, αλλά πουθενά δεν κάνει λόγο για σύνταξη έγγραφης έκκλησης προς τον τσάρο και γ) το ύφος της έκκλησης διαφέρει σαφώς από εκείνο των εγγράφων που εξέδωσε το «Αχαϊκό Διευθυντήριο».

Αποκλείοντας, συνεπώς, την πιθανότητα ή έκκληση των Πελοποννησίων να εκδόθηκε από τη «Μεσσηνιακή Σύγκλητο» ή από το «Αχαϊκό Διευθυντήριο» και θεωρώντας εντελώς απίθανο να συντάχτηκε από κάποια άλλη από τις τοπικές αρχές της Πελοποννήσου, μια και δεν γνωρίζουμε, τουλάχιστον ως σήμερα, να έθεσαν σε κυκλοφορία παρόμιοι περιεχομένου έγγραφα, έκρινα σκόπιμο να

26. Σχετικά με το «Αχαϊκό Διευθυντήριο» βλ. Γ. Δ. Δημακόπουλου, δ.π., σ. 37-38 και Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1980, σ. 334-336.

27. Το «Αχαϊκό Διευθυντήριο» αποτέλεσαν, όπως είναι γνωστό, ο Π. Π. Γερμανός, ο Κερνίτης Προκόπιος, ο Ανδρέας Ζατμῆς, ο Ανδρέας Λόντος και ο Σωτήριος Θεοχαρόπουλος (βλ. Γ. Δ. Δημακόπουλου, δ.π., σ. 38· Γ. Θ. Ζώρα, δ.π., σ. 273 και Απ. Βακαλόπουλου, δ.π., σ. 334).

28. Το κείμενο της διαμαρτυρίας βλ. στου Ιω. Φιλήμονα, *Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. Γ', σ. 168-170. Μετάφραση της διαμαρτυρίας στην αγγλική δημοσίευσε ο ίδιος ο Ph. J. Green στο «απολογητικό» του έργο *Sketches of the War in Greece*, London 1827, σ. 273-275.

29. Π. Π. Γερμανού, *Απομνημονεύματα...*, σ. 20 και 35.

επανεξετάσω το ενδεχόμενο να είναι αληθινή η πληροφορία του Ιω. Φιλήμονα. Με την έννοια, όμως, ότι η έκκληση συντάχτηκε με πρωτοβουλία αποκλειστικά και μόνον του Π. Μαυρομιχάλη.

Τρία αδιαμφισβήτητα στοιχεία ενισχύουν την άποψη ότι η έκκληση προς τον τσάρο συντάχτηκε πράγματι από πρόσωπο που ανήκε στο περιβάλλον του «αρχιστρατήγου του σπαρτιατικού και μεσσηνιακού στρατού»: α) Το ότι στην έκκληση αναφέρεται ως ημέρα κήρυξης της επανάστασης η 23η Μαρτίου 1821, ημερομηνία που συμπίπτει με εκείνη της απελευθέρωσης της Καλαμάτας από τα επαναστατικά στρατεύματα με επικεφαλής τον Π. Μαυρομιχάλη³⁰, β) η πίστη του ηγέτη των Μανιατών ότι πίσω από την «Αόρατη Αρχή» της Φιλικής Εταιρείας κρυβόταν ο ίδιος ο τσάρος, καθώς και η πεποίθησή του ότι, αμέσως μετά την κήρυξη της επανάστασης, η Ρωσία θα ερχόταν αρωγός στους επαναστατημένους Έλληνες³¹ και γ) το ότι το έγγραφο με την έκκληση προς τον τσάρο βρίσκεται στο «αρχείο Μ. Π. Κοσσωνή», ο οποίος, σύμφωνα με τον Στ. Σκοπετέα, ήταν συγγενής του «επισκόπου Ματνής Νεοφύτου, του συνεκστρατεύσαντος από αρχής της επαναστάσεως» με τον Π. Μαυρομιχάλη³².

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι η έκκληση των Πελοποννησίων προς τον Αλέξανδρο Α' της Ρωσίας δεν εκδόθηκε από κάποια συγκεκριμένη επαναστατική αρχή της Πελοποννήσου, αλλά πρέπει να συντάχτηκε με πρωτοβουλία του Π. Μαυρομιχάλη και από πρόσωπο που ανήκε στο στενό του περιβάλλον.

30. Αμβρ. Φραντζή, ό.π., τόμ. Α', σ. 331-332· Γ. Τερτσέτη, 'Απαντα, τόμ. Γ': *Κολοκοτρώνη απομνημονεύματα*, Αθήνα 1967, σ. 98-99· Φ. Χρυσανθόπουλος (Φωτάκου), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήναι 1971, τόμ. Α', σ. 78-79· Ν. Σπηλιάδη, ό.π., τόμ. Α', σ. 63· Ιω. Φιλήμονα, *Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. Γ', σ. 25-26. Την 23η Μαρτίου 1821 αποδέχονται ως ημερομηνία απελευθέρωσης της Καλαμάτας και δοις σχεδόν οι σύγχρονοι Έλληνες ιστορικοί.

31. Πέρα από την πολύ γνωστή υπόθεση της αποστολής στη Ρωσία του Καμαρηνού Κυριακού (1819-1820), θα πρέπει να υπενθυμίσω εδώ τις παραλόγες χρηματικές αξιώσεις του Π. Μαυρομιχάλη, οι οποίες, βέβαια, ξεκινούσαν από την πίστη του ότι πίσω από την «Αόρατη Αρχή» της Φιλικής Εταιρείας κρυβόταν ο Ιω. Καποδίστριας και κατ' επέκταση ο ίδιος ο τσάρος (βλ. Ιω. Φιλήμονα, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιον 1834, σ. 261-269). Σχετικά, τέλος, με τη βεβαιότητα του αρχηγού των Μανιατών για την αποστολή ρωσικής βοήθειας στους επαναστατημένους Έλληνες βλ. στου ίδιου, *Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. Γ', σ. 6-7· Φ. Χρυσανθόπουλος (Φωτάκου), *Βίος Παπαφλέσσα...*, σ. 32 και Ε. Γ. Πρωτοφάλτη, *Φιλική Εταιρεία*, Αθήναι 1964, σ. 48-49.

32. Στ. Σκοπετέα, 'Ανθη ευλαβείας εις Γεράσιμον Παγώνην, ό.π. Σύντομα βιογραφικά στοιχεία για τον επίσκοπο Μάνης Νεόφυτο (1773-1823), που μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1819 και είχε ενεργό συμμετοχή στον Αγώνα, παραθέτει ο Γ. Α. Μαραβελέας στην εργασία του *Πραστείο. Μια αγνοημένη μικρογραφία του Μιστρά Ιστορικό αφήγημα*, Αθήναι 1981, σ. 80-83 (Την πληροφορία οφείλω στον κ. Δικαίο Βαγιακάκο, τον οποίο ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή).

Η ταυτότητα του συντάκτη της έκκλησης αποτελεί και το δεύτερο πρόβλημα που συνδέεται με την έκκληση προς τον τοάρο. Από τη μελέτη του περιεχομένου του εγγράφου, καθώς και από το ύφος του προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι ο συντάκτης της έκκλησης πρέπει να ανήκε, όπως πολύ σωστά επεσήμανε πρώτος ο Στ. Σκοπετέας³³, στον ανώτερο κλήρο ή, κατά την προσωπική μου άποψη, να ήταν πρόσωπο με εκκλησιαστική παιδεία.

Η ανεύρεση, λοιπόν, του εγγράφου στο αρχείο του Μ. Π. Κοσσωνή, όπως ήδη αναφέρθηκε, του επισκόπου Μάνης Νεοφύτου, δικαιολογεί μια πρώτη υπόθεση ότι συντάκτης της έκκλησης των Πελοποννησίων υπήρξε ο Νεόφυτος. Δύο στοιχεία, δύμας, με υποχρεώνουν να απορρίψω αυτήν την υπόθεση: α) Η σαφής διαφορά του γραφικού χαρακτήρα του Νεοφύτου από εκείνον του συντάκτη της έκκλησης³⁴ και β) το γεγονός ότι στα κατάλοιπα του Νεοφύτου δεν έχει βρεθεί τίποτα σχετικό με την έκκληση³⁵, ούτε και μαρτυρείται από κάποια άλλη πηγή ότι ο Νεόφυτος υπήρξε συντάκτης προκηρύξεων ή άλλων εγγράφων.

Αποκλείοντας την πιθανότητα συντάκτης του εγγράφου να υπήρξε ο επίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, έστρεψα την προσοχή μου προς τον Γεώργιο Παγώνη ή Παγωνόπουλο, δραστήριο Φιλικό της Καλαμάτας και μέλος της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου»³⁶. Την πιθανότητα να υπήρξε αυτός ο συντάκτης της έκκλησης³⁷ ενισχύουν τα παρακάτω στοιχεία: α) Η εκκλησιαστική του παιδεία, καθώς και η θητεία του πριν από το 1821 ως γραμματέα του μητροπολίτη Μονεμβασίας Χρυσάνθου, β) η ομοιότητα του ύφους της έκκλησης με εκείνο της προκήρυξης της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου» προς τους Έλληνες του Λιβόρνου και της Πίζας

33. Στ. Σκοπετέα, ‘Ανθη ευλαβείας εις Γεράσιμον Παγώνην, ό.π.

34. Τη σύγκριση έκανα με το «αφιερωτικό» της μύησης του Νεοφύτου στη Φιλική Εταιρεία, το οποίο δημοσίευσε ο Γ. Α. Μαραβελέας (βλ. ό.π., σ. 81).

35. Στο ίδιο, σ. 83.

36. Ο Γεώργιος (ως κληρικός πήρε το όνομα Γεράσιμος) Παγώνης ή Παγωνόπουλος (1790-1867), γεννημένος στη Μαντινεία της Λακωνίας, ήταν ανεψιός του μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμών Χρυσάνθου Παγώνη, του οποίου είχε χρηματίσει και γραμματέας. Φοίτησε στη Σχολή του Μελέ στην Αλαγονία και, στη συνέχεια, μαθήτευσε κοντά στον μαθητή του Ευγένιου Βούλγαρη Μάξιμο. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία το 1818 και συμμετείχε ενεργά στον Αγώνα. Χειροτονήθηκε κληρικός πιθανότατα το 1822 και ορίστηκε πρωτοσύγγελος-τοποτηρητής του μητροπολιτικού θρόνου Μονεμβασίας, λόγω του θανάτου του θείου του στις φυλακές της Τριπολίτσας κατά την ομηρία των αρχιερέων και προκρίτων της Πελοποννήσου στα 1821. Το 1852 χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Αργολίδας και με την ιδιότητα αυτή χρημάτισε μέλος της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδας (βλ. Θεόκλητου Βίμπου, Δύο επικήδειοι λόγοι ο μεν εις την Μαρίαν Γ. Δ. Βούλγαρη, ο δε εις τον Γεράσιμον Παγώνην Αρχιεπίσκοπον Αργολίδος, Αθήναι 1869, σ. 15-34 και Στ. Σκοπετέα, ‘Ανθη ευλαβείας εις Γεράσιμον Παγώνην, ό.π.).

37. Την άποψη αυτή διατύπωσε πρώτος ο Στ. Σκοπετέας, χωρίς, ωστόσο, να την τεκμηριώσει επαρκώς (βλ. Στ. Σκοπετέα, ‘Ανθη ευλαβείας εις Γεράσιμον Παγώνην, ό.π.). Τον ταυτίζει, μάλιστα, λανθασμένα με τον συντάκτη της «Προειδοποιήσεως εις τας ευρωπαϊκάς

της 31ης Μαρτίου 1821³⁸, την οποία πιθανότατα συνέταξε ο Γ. Παγώνης³⁹ και γ) το γεγονός, ότι ο Γ. Παγώνης ανήκε στο στενό περιβάλλον του Π. Μαυρομιχάλη, τουλάχιστον όσον καιρό ο τελευταίος παρέμενε στην Καλαμάτα⁴⁰.

Το τρίτο, κατά σειρά, πρόβλημα που συνδέεται με την έκκληση των Πελοποννησίων προς τον τσάρο αφορά στην τελική της τύχη. Τίθεται, συγκεκριμένα, το ερώτημα: στάλθηκε ή όχι στον προορισμό της;

Παίρνοντας, αρχικά, υπόψη μου το γεγονός ότι το έγγραφο που επισήμανα στο αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδας δεν υπογράφεται επώνυμα από κανένα και, ταυτόχρονα, δεν έχει τη μορφή επίσημου εγγράφου, αλλά είναι προχειρογραμμένο και κακογραμμένο (υπενθυμίζω εδώ ότι ο συντάκτης έχει χρησιμοποιήσει και τις δύο όψεις ενός και μόνον φύλου χαρτιού με αποτέλεσμα το έγγραφο να είναι, σε ορισμένα τουλάχιστον σημεία, δυσαναγνωστο), κατέληξα στο συμπέρασμα ότι αυτό είναι είτε ένα απλό αντίγραφο, είτε το αρχικό σχέδιο της έκκλησης.

Επεινώντας από αυτήν τη διαπίστωση, υπέθεσα ότι το πρωτότυπο της έκκλησης πρέπει, λογικά, να βρίσκεται στα ρωσικά αρχεία, μια και παραλήπτης της ήταν ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη βαρώνος G. A. Stroganoff και τελικός αποδέκτης ο ίδιος ο τσάρος Αλέξανδρος Α'. Δυστυχώς, όμως, στα ρωσικά αρχεία δεν έχει βρεθεί, τουλάχιστον ως σήμερα, ούτε το πρωτότυπο, ούτε αντίγραφο, αλλά ούτε, έστω, κάποια μετάφραση της έκκλησης στη ρωσική γλώσσα⁴¹. Καμιά, επίσης, μνεία της έκκλησης δεν γίνεται στις αναφορές προς το υπουργείο των εξωτερικών που υπέβαλε από την Κωνσταντινούπολη ο βαρώνος

αυλάς», την οποία, όπως ήδη αναφέρθηκε, συνέταξε ο Φιλικός Π. Ηπίτης (βλ. Κ. Κ. Χατζόπουλου, δ.π., σ. 47-49).

38. Μεγάλη ομοιότητα παρουσιάζουν, για παράδειγμα, οι παρακάτω φράσεις από την προκήρυξη της 31ης Μαρτίου 1821: «Επειδή και το Χριστιανικόν γένος... μη υποφέρον πλέον την εκ της συληράς ταύτης δουλείας κατατρύχωσιν... απεφάσισε γενικώς να αποτινάξῃ πλέον αυτόν τον τυρανικόν ζυγόν... και λαβόντες εις χείρας μας το τροπαιούχον σημείον του τιμίου σταυρού... και ήδη κατεκυριεύθη πάσα η Πελοπόννησος πλην των τοιχοκάστρων και της Τριπολιτζάς...» (για το πλήρες κείμενο βλ. Κ. Κ. Χατζόπουλου, δ.π., σ. 86-87).

39. Στο ίδιο, σ. 80-83.

40. Σύμφωνα, μάλιστα, με ορισμένες ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες, ο Γ. Παγώνης είχε χρηματίσει για μικρό χρονικό διάστημα και γραμματέας του Π. Μαυρομιχάλη (βλ. Δ. Χ. Δουκάκη, Μεσσηνιακά και ιδία περί Φάρων και Καλαμάτας, τεύχ. Γ', Αθήναι 1911, σ. 283 και Στ. Σκοπετέα, 'Ανθη ευλαβείας εις Γεράσιμον Παγώνην, δ.π.). Την εκδοχή αυτή απέρριψε ο Σ. Κουγέας στο άρθρο του Η επαναστατική προκήρυξις της Καλαμάτας και ο συντάκτης αυτής, Ελληνική Δημοσιογραφία 7 (1951) 439.

41. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξα ύστερα από την προσεκτική μελέτη των εγγράφων της περιόδου Μαρτίου - Ιουλίου 1821, που δημοσιεύονται στον δωδέκατο τόμο της πολύτιμης σειράς *Vnesnaja politika Rossii (XIX i načala XX veka)* [Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα], Μόσχα 1980, σ. 47-245.

G. A. Stroganoff στην περίοδο Μάρτιος-Ιούνιος 1821⁴². Τέλος, όπως προκύπτει από τις αφιερωμένες στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 μελέτες των σοβιετικών ιστορικών και, ιδιαίτερα, από εκείνες του γνωστού μελετητή της περιόδου G. L. Ars⁴³, η έκκληση των Πελοποννησίων προς τον τσάρο είναι εντελώς άγνωστη στην Ε.Σ.Σ.Δ.

Πέρα απ' αυτό, εντύπωση προκαλεί και το γεγονός ότι οι έφοροι της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησσό αγνοούσαν εντελώς, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία τους⁴⁴, την ύπαρξη της έκκλησης προς τον τσάρο. Αντίθετα, γνώριζαν από αντίγραφα, που οι Πελοποννήσιοι είχαν φροντίσει να στείλουν στη Ρωσία, τη σύγχρονη σχέδιον με την έκκληση διαμαρτυρία του «Αχαϊκού Διευθυντηρίου» κατά του Green⁴⁵. Γεννιέται, λοιπόν, το εύλογο ερώτημα: ήταν ποτέ δυνατόν οι γηγετικοί κύκλοι των Φιλικών της Πελοποννήσου να στείλουν στη Ρωσία αντίγραφα της διαμαρτυρίας κατά του Green και να μη φροντίσουν να στείλουν αντίγραφα της έκκλησης προς τον τσάρο, τη στιγμή που η τελευταία και μεγαλύτερης σπουδαιότητας ήταν και πολύ περισσότερο ενδιέφερε τους Φιλικούς της Ρωσίας απ' ότι η διαμαρτυρία του «Αχαϊκού Διευθυντηρίου»;

Ακόμη πιο παράδοξο, όμως, είναι το γεγονός ότι η έκκληση είναι εντελώς άγνωστη και στην Ελλάδα. Αν εξαιρέσουμε τον Ιω. Φιλήμονα, κανείς άλλος, απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω, απομνημονευματογράφος ή ιστορικός της επανάστασης, από εκείνους που έγραψαν αμέσως μετά το τέλος του Αγώνα, δεν κάνει λόγο γι' αυτήν την τόσο σημαντική πρωτοβουλία του Π. Μαυρομιχάλη. Και το πιο σημαντικό: στην πρώτη εφημερίδα που εκδόθηκε στην επαναστατημένη Ελλάδα, την Ελληνική Σάλπιγγα, όπου, όπως είναι γνωστό, δημοσιεύτηκαν οι σημαντικότερες επαναστατικές προκηρύξεις που τέθηκαν σε κυκλοφορία στους πρώτους μήνες μετά την κήρυξη της επανάστασης⁴⁶, δεν υπάρχει η παραμικρή μνεία για την έκκληση των Πελοποννησίων προς τον τσάρο.

42. Στο ίδιο, σ. 132-133, 156-157, 162-165 και 176-177.

43. *Eteristskoe dvizhenie v Rossii* [Το κίνημα των εταιριστών στη Ρωσία], Μόσχα 1970 και *I. Kapodistrija i grecheskoe nacional'no-osvoboditel'noe dvizhenie, 1809-1822* [Ο Ιω. Καποδίστριας και το ελληνικό εθνικοπατελευθερωτικό κίνημα, 1809-1822], Μόσχα 1976.

44. Την αλληλογραφία των εφόρων της Οδησσού δημοσίευσε, όπως είναι γνωστό, ο Σ. Γ. Σακελλάριος στο έργο του *Φιλική Εταιρία*, Οδησσός 1909.

45. Στο ίδιο, σ. 97 και 158. Σύμφωνα, μάλιστα, με μια πληροφορία, το κείμενο της διαμαρτυρίας δημοσιεύτηκε στον ρωσικό τύπο της εποχής (βλ. στο ίδιο, σ. 99).

46. Στο Α' φύλλο της 1ης Αυγούστου 1821 δημοσιεύτηκε η περίφημη προκήρυξη «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος», που εξέδωσε στο Ιάσι ο Α.Λ. Υψηλάντης στις 24 Φεβρουαρίου 1821 και στο Γ' και τελευταίο φύλλο της 20ής Αυγούστου 1821 οι δύο σπουδαιότερες προκηρύξεις της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου»: η «Προειδοποίησις εις τας ευρωπαϊκάς αυλάς» και η διαμαρτυρία προς τις αρχές των Ιονίων Νήσων (βλ. *Μονόφυλλα του Αγώνας...*, τόμ. I, Β-5, Β-5α και Β-5β).

Όλα τα παραπάνω με οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι η έκκληση δεν στάλθηκε ποτέ στον προορισμό της. Συνεπώς, το έγγραφο του «αρχείου Μ. Π. Κοσσωνή» της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδας είναι πιθανότατα το αρχικό σχέδιο της έκκλησης, πράγμα που επιβεβαιώνεται εξάλλου και από το γεγονός ότι δεν φέρει καμιά υπογραφή⁴⁷.

Συνοψίζοντας όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι η από 16 Απριλίου 1821 έκκληση των Πελοποννησίων προς τον τσάρο συντάχτηκε με πρωτοβουλία μόνον του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των τοπικών επαναστατικών αρχών και, ιδιαίτερα, της «Μεσσηνιακής Συγκλήτου» της Καλαμάτας και χωρίς την έγκριση των σημαντικότερων αρχιερέων, προκρίτων και οπλαρχηγών της Πελοποννήσου. Το γεγονός, τέλος, ότι η έκκληση ήταν άγνωστη ως σήμερα τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Ρωσία αποδεικνύει, κατά τη γνώμη μου, ότι η πρωτοβουλία του ηγέτη των Μανιατών δεν είχε καμιά συνέχεια και το έγγραφο δεν στάλθηκε ποτέ στον προορισμό του.

Όσον αφορά, τώρα, στους λόγους που ανάγκασαν τον Π. Μαυρομιχάλη να μη δώσει συνέχεια στην πρωτοβουλία που πήρε, μπορούμε, νομίζω, να τους υποθέσουμε, αν πάρουμε υπόψη μας μια ιδιαίτερα σημαντική πληροφορία που επισήμανα στα απομνημονεύματα του Π. Π. Γερμανού. Γράφει, συγκεκριμένα, ο καλά πληροφορημένος και γνώστης από την προσωπική του ανάμειξη στα πράγματα δραστήριος ιεράρχης: «Ο δε Πετρόμπεης εστοχάσθη να στείλη εις την Τριπολιτζάν και να ζητήσῃ ανταλλαγήν των αιχμαλώτων Τούρκων μετά των φυλακωμένων Αρχιερέων και Προεστώτων, και διωρίσθη ο Γεράσιμος διδάσκαλος εκ Καλαμάτας, όστις και απήλθε τη 16 Απριλίου [1821] με γράμματα περί τούτου εις τους εν Τριπολιτζά Αγάδες: έγραψε δε καὶ εἰς ὅλα τα μέρη ὅπου ἦτον αιχμάλωτοι Τούρκοι, ότι να δοθώσιν, αν συμφωνηθή η ανταλλαγή»⁴⁸. Την πληροφορία αυτή του Π. Π. Γερμανού επιβεβαιώνει και ο ίδιος ο «Γεράσιμος διδάσκαλος», που, προσπαθώντας να αιτιολογήσει την υπαναχώρηση του Π. Μαυρομιχάλη, την αποδίδει στην απογοήτευσή του εξαιτίας της «ανορεξίας» που επιδείνυναν οι Μανιάτες «εις τους πολέμους», καθώς και στη μεταστροφή του φρονήματός του χάρη στις συμβουλές του ίδιου του Γεράσιμου και ορισμένων Καλαματιανών που δεν ήθελαν την επανάσταση⁴⁹.

47. Σε περίπτωση που το έγγραφο του «αρχείου Μ. Π. Κοσσωνή» ήταν αντίγραφο, θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μου, να περιλαμβάνει τα ονόματα, αν όχι όλων, τουλάχιστον ορισμένων —ίσως των σημαντικότερων και των πιο γνωστών— από εκείνους που θα είχαν υπογράψει το πρωτότυπο.

48. Π. Π. Γερμανού, *Απομνημονεύματα...*, σ. 28.

49. *Πνευματική Τράπεζα* ή τα ευρεθέντα εκκλησιαστικά και λοιπά συγγράμματα του διδασκάλου ιερομονάχου Γερασίμου Παπαδοπούλου. Εκδίδεται υπό Κ. Χ. Δουκάκη, Αθήναι 1897, σ. 17-18.

Αν, λοιπόν, πάρουμε υπόψη μας ότι η έκκληση προς τον τσάρο συντάχτηκε με πρωτοβουλία του Π. Μαυρομιχάλη στις 16 Απριλίου 1821 και ότι την ίδια μέρα ο τελευταίος αποφάσισε να έρθει σε συνεννοήσεις με τους Τούρκους της Τριπολιτείας, γίνεται, νομίζω, φανερό για ποιους τελικά λόγους η έκκληση έμεινε ένα απλό σχέδιο, που ούτε τέθηκε ποτέ υπόψη των άλλων ηγετών των επαναστατημένων Πελοποννησίων, ούτε, βέβαια, στάλθηκε ποτέ στον προορισμό της.

Ανεξάρτητα, πάντως, από την τελική τύχη της έκκλησης, αυτό που, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα είναι το περιεχόμενό της. Από την προσεκτική μελέτη του προκύπτει ότι ο Π. Μαυρομιχάλης —ή καλύτερα ο συντάκτης της έκκλησης—, πέρα από την αίτηση αποστολής χρημάτων, έθετε υπόψη του τσάρου δύο πολύ σημαντικές αλήθειες: α) 'Ότι η επανάσταση που ξέσπασε στην Πελοπόννησο δεν ήταν μια τοπική εξέγερση περιορισμένης σημασίας και σπουδαιότητας, αλλά μια γενική κινητοποίηση των Ελλήνων για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και β) 'Ότι η ομόδοξη Ρωσία, που από παράδοση αλλά και σύμφωνα με τις διεθνείς συνθήκες είχε κάτω από την προστασία της τους Χριστιανούς της Βαλκανικής, είχε καθήκον να συμπαρασταθεί με κάθε δυνατό τρόπο στους επαναστατημένους Έλληνες. Έτσι, η πρωτοβουλία του Π. Μαυρομιχάλη αποκτά ιδιαίτερη αξία, μια και μπορεί να ενταχθεί, μαζί με τις ανάλογες ενέργειες του Αλ. Υψηλάντη και των Ελλήνων της Μολδοβλαχίας και της Νότιας Ρωσίας, στο πλαίσιο των συνδυασμένων ενεργιών των Φιλικών, που, αρχικά τουλάχιστον, κατηύθυναν τον Αγώνα, να πείσουν τους ισχυρούς της Ευρώπης και ιδιαίτερα τη Ρωσία ότι οι επαναστατημένοι Έλληνες δέξιζαν τη βοήθεια και συμπαράστασή τους στο δίκαιο αγώνα τους για την κατάκτηση της εθνικής τους ανεξαρτησίας.

Θεσσαλονίκη

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ